

Kara Kaplı Kitap'tan Yardımcı Yılana: Lokman Hekim Anlatılarında Folklorik Tıbbın Sembolik Dünyası*

From the Black Covered Book to the Helpful Serpent: The Symbolic World of Folkloric Medicine in Lokman Hekim Narratives

Nedim Havleⁱ

ⁱUz. Dr, İstanbul Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon EAH Psikiyatri Kliniği, <https://orcid.org/0000-0003-2841-8460>

Öz

Amaç: Bu makale, Lokman Hekim anlatılarında öne çıkan "Kara Kaplı Kitap", "Hastaları İyileştirme", "Nesnelerin Hareket Etmesi" ve "Yardımcı Yılan" motiflerini, medikal antropoloji ve folklorik tıp perspektifinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, bu motiflerin sembolik anlamlarını ve bu anlamların, anlatıların ait olduğu dönemin sağlık, hastalık, bilgi ve ontolojik kabullerini nasıl yansıttığını derinlemesine çözümlemeyi hedefler.

Yöntem: Çalışmada, nitel araştırma desenlerinden yorumsayıcı ikincil analiz yöntemi kullanılmıştır. Veri kaynağı olarak Koyuncu'nun, Lokman Hekim anlatılarını derlediği yüksek lisans tezi temel alınmıştır. Tümdengelimsel bir yaklaşımla, tezde zaten mevcut olan ve folklorik tıbbın temel veçhelerini (bilgi, pratik, doğaüstü ve insan-doğa ilişkisi) temsil eden dört ana motif, amaçlı olarak seçilerek medikal antropoloji ve tıp tarihi disiplinlerinin kavramsal araçlarıyla yeniden yorumlanmıştır.

Bulgular: Analizler, "Kara Kaplı Kitap" motifinin, bilginin gücünü, erişilebilirliğinin sınırlarını ve potansiyel tehlikesini sembolize ettiğini göstermiştir. "Hastaları İyileştirme" pratikleri, folklorik tıbbın teurjik, ampirik ve psikolojik yaklaşımları birleştiren çoğulcu doğasını ve şifacının karizmatik otoritesini ortaya koymaktadır. "Nesnelerin Hareket Etmesi", maddenin canlı olarak algılandığı animistik bir dünya görüşünü ve sezgisel teşhis yöntemlerini yansıtırken; "Yardımcı Yılan" motifi, doğanın şifa ve zehri birleştiren ikircikli yapısını, dönüşüm ve tehlikeli bilgi temalarını somutlaştırmaktadır.

Sonuç: Lokman Hekim anlatıları, folklorik tıbbın, kendi içsel mantığına sahip, büyülü-dinsel inançlarla ampirik gözlemleri bütünleştiren karmaşık bir sistem olduğunu kanıtlamaktadır. Bu sistem, modern biyomedikal modelden farklı bir ontoloji ve epistemoloji sunarken; hastanın açıklayıcı modelini merkeze alan, şifacının performatif rolünü yücelten ve bütüncül yaklaşımıyla günümüz tıbbının biyopsikososyal ve kişiselleştirilmiş modellere yönelen arayışlarıyla diyalog kurma potansiyeli taşımaktadır. Bu kültürel miras, insanlığın şifa arayışının tarihsel ve sembolik derinliğini anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Lokman Hekim, Folklorik Tıp, Şifa Anlatıları, Tıp Sembolizmi

ABSTRACT

Objective: This study analyzes four prominent motifs in Lokman Hekim narratives—the "Black-Covered Book," "Healing the Patients," "Movement of Objects," and "Helper Snake"—from the perspective of medical anthropology and folkloric medicine. It provides an in-depth analysis of their symbolic meanings, examining how they reflect the era's perceptions of health, illness, knowledge, and its core ontological assumptions.

Method: The study uses a qualitative, interpretative secondary analysis of folk narratives compiled in Koyuncu's master's thesis. From this source, four motifs representing fundamental aspects of folkloric medicine (knowledge, practice, the supernatural, and nature) were purposively selected and re-interpreted using the conceptual tools of medical anthropology and the history of medicine.

Findings: The analysis shows the "Black-Covered Book" symbolizes knowledge's power and danger. "Healing the Patients" reveals a pluralistic medicine combining theurgic, empirical, and psychological approaches under a charismatic healer. The "Movement of Objects" reflects an animistic worldview and intuitive diagnostics, while the "Helper Snake" embodies the natural world's ambivalence and the theme of dangerous transformation.

Conclusion: The study concludes that Lokman Hekim narratives depict folkloric medicine as a complex system with its own internal logic, integrating empirical observation with magico-religious beliefs. Though distinct from biomedicine, its holistic and patient-centered approach offers potential dialogue with contemporary biopsychosocial models. This cultural heritage serves as a vital resource for understanding the symbolic depth of humanity's healing quest.

Keywords: Lokman Hekim, Folkloric Medicine, Healing Narratives, Medical Symbolism

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2025;15(3): 952-960

DOI: 10.31020/mutftd.1668855

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 1 Nisan 2025; Kabul Tarihi - Accepted: 19 Ağustos 2025

İletişim - Correspondence Author: Nedim Havle <nedimhavle@yahoo.com>

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License kapsamında lisanslanmıştır.

Giriş

İnsanlığın hastalıklarla mücadelesi ve şifa arayışı, kültürel kimliklerin, inanç sistemlerinin ve toplumsal pratiklerin şekillenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Bu evrensel arayışın izleri, mitolojiden destanlara, kutsal metinlerden halk anlatılarına kadar geniş bir yelpazede karşımıza çıkar. Özellikle sözlü kültürün egemen olduğu veya yazılı kültürle iç içe geçtiği toplumlarda, folklorik tıp olarak adlandırılan bilgi ve pratikler bütünü, hastalıkları anlama, önleme ve tedavi etme çabalarının kültürel bellekteki taşıyıcısı olmuştur. Folklorik tıp, genellikle nesilden nesile aktarılan, yerel bilgiye dayanan, bütüncül bir yaklaşımla bedeni, zihni ve ruhu bir arada ele alan, ampirik gözlemlerle birlikte büyülü-dinsel inançları ve ritüelleri de içeren karmaşık bir sistemdir.¹ Bu sistemler, sadece tıbbi teknikler sunmakla kalmaz, aynı zamanda dünyaya, doğaya, insan ilişkilerine ve kozmosa dair derin kültürel varsayımları da yansıtır. Bu bağlamda, Orta Doğu ve İslam medeniyeti coğrafyasında bilgeliğin ve hekimliğin sembol ismi haline gelen Lokman Hekim figürü, folklorik tıp çalışmaları için eşsiz bir odak noktası sunar. Kur'an'da bilgeliğiyle anılan (Lokmân Suresi), ancak tarihsel kimliği mitolojik ve efsanevi unsurlarla örülü olan Lokman, farklı kültürel geleneklerden (İslam öncesi Arap, Mezopotamya, belki Yunan) izler taşıyan, zaman içinde idealize edilmiş bir arketipe dönüşmüştür.² Onun etrafında oluşan zengin anlatı külliyatı, sadece popüler kültürün bir parçası değil, aynı zamanda dönemin sağlık ve hastalık algılarını, tedavi yöntemlerini, hekim-hasta ilişkisini, bilginin doğasına dair kabulleri ve etik anlayışları barındıran değerli bir kültürel arşiv niteliğindedir.

Bu makalenin temel amacı, Koyuncu'nun derlediği Lokman Hekim anlatılarında öne çıkan *Kara Kaplı Kitap*, *Hastaları İyileştirme* pratikleri, *Nesnelerin Hareket Etmesi* ve *Yardımcı Yılan* motiflerini folklorik tıp perspektifinden analiz etmektir.³ Çalışma, bu anlatıların yüzeydeki olay örgüsünün ötesine geçerek, içerdikleri temel motifleri, sembolleri ve yapıları folklor çalışmaları, medikal antropoloji ve tıp tarihi disiplinlerinin kavramsal araçlarıyla çözümlemeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, şu temel sorulara yanıt aranacaktır: Bu anlatılar, folklorik tıbbın hangi temel özelliklerini (örn. etiyoloji, teşhis, tedavi yöntemleri, hekim rolü) yansıtmaktadır? Anlatılarda büyülü-dinsel düşünce ile ampirik gözlem nasıl bir etkileşim içindedir? Bu motifler, ilgili toplumların dünya görüşü, sosyal yapısı ve felsefi kabulleri hakkında neler anlatmaktadır?

Makale, bu soruları yanıtlamak üzere, öncelikle metodolojik yaklaşımını ortaya koyacak, ardından belirlenen dört ana tema altında analizler sunacaktır. Bulgular, daha sonra bir tartışma bölümünde sentezlenerek yorumlanacaktır. Bu analizin, Lokman Hekim mitosunun kültürel zenginliğini ortaya koymanın yanı sıra, folklorik tıp sistemlerinin karmaşıklığını ve insanlığın şifa arayışının tarihsel ve kültürel boyutlarını anlama çabasına katkıda bulunması beklenmektedir.

Gereç ve Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden yorumsayıcı ikincil analiz (interpretative secondary analysis) yöntemini temel almaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde, araştırmanın birincil veri kaynağı olarak E.S. Koyuncu'nun 'Lokman Hekim'le İlgili Halk Anlatıları Üzerine Bir Araştırma' başlıklı yüksek lisans tezi kullanılmıştır.³ Bu makale, Koyuncu'nun derlediği zengin folklorik malzemenin tamamını yeniden kodlayarak tümevarımsal bir analiz yapmayı amaçlamamaktadır. Bunun yerine, tündengelimsel bir yaklaşımla, tezin kendi yapısında zaten mevcut olan ve folklorik tıbbın sembolik boyutlarını anlama açısından zengin bir potansiyel taşıyan dört ana motif, odaklı ve derinlemesine bir analiz için amaçlı olarak seçilmiştir. Seçilen bu motifler—"Kara Kaplı Kitap", "Hastaları İyileştirme", "Nesnelerin Hareket Etmesi" ve "Yardımcı Yılan"—belirli bir rasyonale dayanmaktadır: Her bir tema, folklorik tıbbın farklı bir temel katmanını temsil etmektedir (sırasıyla; sır/gizli bilgi, ritüel/pratik, doğaüstü güç ve insan-doğa ilişkisi). Dolayısıyla çalışmanın özgünlüğü, yeni temalar bulmak değil, mevcut folklorik veriyi medikal antropoloji ve tıp tarihi disiplinlerinin kavramsal

araçlarıyla (örn. açıklayıcı modeller, beden algıları, liminalite (eşik) vb.) derinlemesine çözümleyerek literatüre yeni bir yorumlama katmaktır. Bu analiz, seçilen anlatılardaki tıp ve tedaviyle ilgili kültürel anlam katmanlarını ortaya çıkarmayı ve folklorik tıp bağlamındaki önemini değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Bulgular

Kara Kaplı Kitap: Metinlerdeki İşlevlerinden Sembolik Anlamlarına

Lokman Hekim anlatılarında, işlevleriyle öne çıkan "Kara Kaplı Kitap" adında bir nesne bulunmaktadır.³ Kaynak metinlere göre bu kitap, "her derdin, işin çaresini" ve "her derdin dermanını" barındırmasının yanı sıra, Lokman'ın "ölümsüzlük otunun" yerini tespit etmesine olanak tanır.³ Kitaptaki bilgiye erişimin, ampirik (deneysel) veya rasyonel (akılcı) çıkarım yöntemleriyle değil, metnin kendisine doğrudan müracaat ile sağlandığı belirtilmektedir. Anlatıdaki kilit bir olayda, Lokman'ın kitabı kullanarak Cebrail'in kimliğini tespit etmesi üzerine Cebrail'in "korkarak" kitabı imha ettiği aktarılır.³ Karşılaştırmalı bir bulgu olarak, Tıva Türklerinin Alday-Buuçu destanında yer alan "kutsal kara kitap" ise kahramanın çocuksuzluk veya oğluna eş bulma gibi dünyevi sorunlarına çözüm sunar.⁴ Lokman'ın kitabının içeriği ise bunun aksine ölümsüzlük ve ilahi sırlar olarak tanımlanır.

Hastaları İyileştirme: Teurjik (büyüsel-dinsel), Ampirik ve Bütüncül Pratikler

Lokman Hekim'in anlatılardaki şifa pratikleri, çeşitli ve çok katmanlı yöntemleri içermektedir. Bir vakada, şifanın ilahi bir müdahale ile gerçekleştiği görülür; ölümcül bir hasta, Lokman'ın "Allah'a duasının sonucu ortaya çıkan sıcak suyla banyo ettirilince" iyileşir.³ Hekimin teşhis yeteneklerinin de alışılmışın dışında olduğu, "hastasını görmeden kapıdan uzattığı bir iple muayene edebilmesiyle"³ örneklendirilir. Uygulanan tedaviler arasında radikal ritüeller de yer alır; bir padişahın hastalığına çare olarak, Lokman Hekim'in "oğlunu gözünün önünde öldürüp onun kanı ile onu iyileştirdiği" aktarılır.³

Bununla birlikte, pratikler sadece doğaüstü unsurlara dayanmaz; çevresel faktörlere ve bitkisel tedavilere de rastlanır. Bir hükümdar kızının şifası "temiz havalı bir yerde yıllanmış üç şeyin bir araya gelmesine"³ bağlanırken, metinlerde "şişelerdeki ilaçlar" ve bitki imalarına da yer verilir.³ Pratiğin cerrahi müdahaleleri de kapsadığı, bir beyin ameliyatı anlatısıyla somutlaşır: Hocası beyindeki "çengelli ayaklarıyla zara sıkıca tutunmuş bir böceği" almakta tereddüt ederken, Lokman'ın "Ateş ister!" uyarısıyla böceğin kaçırıldığı ve hastanın kurtulduğu anlatılır.³

Şifa yaklaşımları psikolojik ve davranışsal çözümleri de içerir. Örneğin, "aşk derdi" çeken bir gence Lokman, "kendisini sevmeyen kızdan yüz çevirmesini ve kendisini seven bir kızı sevmesini" öğütler ve bu tavsiyeye uyan gencin iyileştiği belirtilir.³

Kaynak metinler hekimin statüsü ve geleneği hakkında da bulgular sunar. Lokman Hekim'in mutlak bir başarıya sahip olduğu, "tedaviye gelen bütün hastalar iyileşerek geri dönerler"³ ifadesiyle vurgulanır. Ayrıca, hekimliğin bireysel bir pratik olmadığı, Lokman'ın "kör ve sağır kalfası ile bunlar tarafından yetiştirilen sayısız çırac ve kalfa"³ ile bir geleneği sürdürdüğü kaydedilmiştir.

Bir Teşhis Yöntemi Olarak Nesnelerin Hareketi: Animistik ve Sezgisel Yorumlar

Anlatılarda, nesnelerin kendiliğinden hareketine dayalı özgün bir teşhis yöntemine de yer verilir.³ Kaynak metne göre Lokman Hekim, hastaları doğrudan muayene etmek yerine raflardaki şişeleri gözlemler; doğru ilacı içeren şişenin "titreyip hareket etmesiyle" teşhisi koyar ve ilacı hastaya verir.³

Yardımcı Yılan (Ambivalans (ikircikli), Dönüşüm ve Tehlikeli Bilginin Sınırları)

Yılan motifi, anlatılarda çeşitli şifa pratikleriyle ilişkili olarak belirgin bir yer tutar. Kaynak metinlerde, yılanın zehri, kusmuğu ve hatta çürümüş bedeni gibi parçalarının şifa kaynağı olarak kullanıldığı tekrarlanır.³ Bu ürünlerin, yılan zehrinin yol açtığı semptomlara benzer durumların tedavisinde kullanıldığı da belirtilmektedir. Bu tür bir uygulamanın en somut örneklerinden biri Şahmeran anlatısında görülür; Tarsus beyinin iyileşmesi, Şahmeran'ın bedeninin belirli parçalarının (gözleri, ciğeri) yenmesi koşuluna bağlanır.

Yılan, sadece bir tedavi materyali olarak değil, aynı zamanda anlatılarda aktif bir figür olarak da yer alır. Bir anlatıda, kuyuya düşen Camesap'a bir yavru yılanın yardım ettiği aktarılırken, bir diğerinde Lokman Hekim'in yılanların padişahı Şahmeran'ı tedavi ettiği kaydedilmiştir.

Tartışma

Bu çalışmanın giriş bölümünde, Lokman Hekim anlatılarındaki dört temel motifin (Kara Kaplı Kitap, Hastaları İyileştirme, Nesnelerin Hareketi, Yardımcı Yılan) folklorik tıp perspektifinden analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, anlatıların folklorik tıbbın hangi özelliklerini yansıttığı, büyü-dinsel düşünce ile ampirik gözlemin nasıl bir etkileşim içinde olduğu ve bu motiflerin ilgili toplumların dünya görüşü hakkında ne gibi ipuçları sunduğu temel araştırma soruları olarak belirlenmiştir. Yapılan analizler, bu anlatıların folklorik tıbbı; teurjik (büyüsel-dinsel), ampirik (deneysel) ve psikolojik yaklaşımları pragmatik bir şekilde bütünleştiren, bedeni, zihni ve ruhu bir arada ele alan holistik (bütüncül) bir sistem olarak yansıttığını ortaya koymuştur. Büyü-dinsel düşünce ile ampirik gözlemin bir karşıtlık içinde değil, aksine "somutun bilimi" olarak işleyen yaratıcı bir sentez içinde iç içe geçtiği görülmüştür. Nihayetinde bu motifler, doğayı pasif bir kaynak olarak değil, aktif failler barındıran canlı bir varlık olarak gören animistik bir ontolojiye ve bilginin hem tehlike hem de şifa barındıran ikircikli doğasına dayalı, modern biyomedikal paradigmadan kökten ayrıışan derin bir felsefi dünya görüşüne işaret etmektedir.

Yasak Bilginin Sembolü

"Kara Kaplı Kitap"ın işlevleri, onun basit bir tedavi kılavuzunun çok ötesinde, varoluşun temel sırlarına (yaşam ve ölüm döngüsünü aşma) dair bir bilgi içerdiğine işaret etmektedir. Bu durum, nesneyi "sihirli kitap" veya "grimoire (büyü kitabı)" gibi evrensel motifler çerçevesinde konumlandırır. Kitabın epistemolojik (bilgibilimsel) niteliği, modern bilimsel paradigmadan kökten ayrışır; bilgi, ampirik araştırmayla değil, metne doğrudan müracaat ile elde edilir. Bilginin kaynağının (ilahi vahiy, kadim bilgelik vb.) belirtilmemesi ve nesnenin "kara" olarak nitelendirilmesi, bu bilginin gizemini ve erişilmezliğini pekiştiren sembolik bir katman oluşturur. Siyah renginin kültürel kodlarda bilinmeyi, sırrı ve potansiyel tehlikeyi temsil etmesi, kitaptaki bilginin sıradan insan aklının ötesinde, kontrolü zor bir güç olarak sunulduğunu gösterir.

Analizin kilit noktasını, bir meleğin (Cebrail) kitaptaki bilgiden "korkarak" onu yok etmesi eylemi oluşturur. Bu olay, metnin temel gerilimini kurar ve bilginin sınırları temasını gündeme getirir. Cebrail'in bu eylemi, üç temel olasılık çerçevesinde yorumlanabilir: (1) Bir insanın ilahi mahremiyete bu denli mutlak erişimi, kozmik dengeyi ve hiyerarşiyi bozan bir "aşırılık" (hubris) olarak görülmüş olabilir. Bu durumda kitabın yok edilmesi, ilahi hiyerarşiyi yeniden tesis etme eylemidir. (2) Bu eylem, böylesine mutlak bir gücün insan elinde yol açabileceği potansiyel yıkımı öngören ve insanlığı kendi doğasından korumayı amaçlayan paternalist (babacılık) bir müdahale olarak okunabilir. (3) Bir meleğin bir kitaptan "korkması", bilginin kaynağının ilahi iradeyle tam uyumlu olmayabileceği ve bilginin kendisinin ilahi düzene rakip otonom bir güç olarak sunulduğu yönünde teolojik bir gerilim yaratabilir.

Bu motifin anlamı, Tiva Türklerinin Alday-Buuçu destanındaki "kutsal kara kitap" ile karşılaştırıldığında daha da netleşir. İki kitap arasındaki işlevsel fark, Lokman Hekim anlatısındaki kitabın neden "tehlikeli" olarak kodlandığını ve nihayetinde neden yok edildiğini anlamak için önemli bir bağlam sunar. Nihayetinde tehlikenin, bilginin kendisinden ziyade, insanın doğası gereği erişmemesi gereken bir alana (ölümsüzlük, ilahi mahremiyet) ait olmasından kaynaklandığı sonucuna varılabilir.

Bütüncül Şifa

Lokman Hekim'in şifa pratiklerinin analizi, bu pratiklerin tek bir yöneme veya ideolojiye indirgenemeyecek çok katmanlı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu uygulamalar, folklorik tıbbın temel nitelikleri olan pragmatizmi (faydacılık), çoğulculuğu ve farklı bilgi sistemlerini (büyüsel, dinsel, ampirik) duruma göre eklektik bir biçimde bütünleştiren bir yaklaşımı yansıtır. Lokman Hekim'in, modern biyomedikal paradigmadan farklı olarak, her vakayı kendi özgün bağlamı içinde ele alıp hastalığın biyolojik, psikolojik ve manevi boyutlarını birleştiren bütüncül bir perspektif sunduğu görülmektedir. Analizin ilk katmanı, teurjik (büyüsel-dinsel) pratikleri içerir; bu pratikler, hastalığın kökenini ve tedavisini ilahi veya doğaüstü güçlerle ilişkilendirir. Sıcak su vakasında şifa, doğrudan ilahi bir lütuf olarak belirir ve su, aniden ortaya çıkmasıyla mucizevi bir nitelik kazanır. Burada Lokman'ın rolü, ilahi güce aracılık etmek ve onu çağırmaktır; dolayısıyla şifa, hekimin eyleminden çok ilahi bir müdahalenin sonucudur. Benzer şekilde, ip ile muayene pratiği, antropolojide "sempatik büyü" olarak tanımlanan ilkelere folklorik bir örnek teşkil eder. Bu yaklaşıma göre, hastayla bir zamanlar temas etmiş bir nesne aracılığıyla kişi hakkında bilgi edinilebilir ve yöntemin mekanizmasındaki belirsizlik, onun doğaüstü karakterini pekiştirir. Bu kategorideki sembolik açıdan en yoğun vaka ise padişahın oğlunun kurban edilmesidir. Bu eylem, basit bir tedavinin ötesinde, kanın yaşam gücüyle özdeşleştirildiği arkaik (eski) kurban ritüellerinin bir yansımasıdır. Hükümdarın sağlığı için en değerli varlığın feda edilmesi, hastalığın ne denli büyük bir tehdit olarak algılandığını ve tedavinin biyolojik bir süreçten ziyade, yaşam gücünün transfer edildiği kanlı bir ritüel olarak kavramsallaştırıldığını gösterir.

Bununla birlikte, folklorik tıp sadece doğaüstüne dayanmaz; aynı zamanda deneysel ve gözlemsel bilgi üzerine de kuruludur. Hükümdarın kızının tedavisinde çevresel koşulların (temiz hava) vurgulanması, bugünkü naturopatik (doğal) yaklaşımların erken bir formuna işaret eder. Metinlerde geçen "şişelerdeki ilaçlar" ve bitki imaları ise örtük bir halk farmakopesinin (ilaç kitabı, kodeks) varlığını düşündürür. Beyin ameliyatı vakası, bu ampirik yaklaşımın yaratıcı boyutunu ortaya koyar. Buradaki "böcek" hastalığın somut bir metaforu olarak okunabilirken, Lokman'ın müdahalesi Lévi-Strauss'un "bricolage⁵ (doğaçlama)" kavramıyla açıklanabilir: o anki duruma, eldeki kültürel araçlarla (ateşin gücü) bulunan yaratıcı bir çözümdür. Bu anlatı aynı zamanda usta-çırak ilişkisindeki gerilimleri de yansıtmaktadır. Lokman Hekim'in pratiği, modern tıbbın uzun süre ihmal ettiği beden-zihin bütünlüğünü sezgisel olarak kavrayan bütüncül bir yaklaşımı da sergiler. "Aşk derdi" vakası bu durumun en belirgin örneğidir. Lokman'ın burada sunduğu tamamen psikolojik ve davranışsal çözüm, "aşk hastalığı" gibi kültüre özgü sendromların tanındığını ve tedavisinin sosyal ve duygusal bağlamda arandığını gösterir. Bu müdahale, günümüzdeki bilişsel-davranışçı terapinin temel mantığına benzer şekilde, hastanın düşünce ve odak noktasını değiştirmeyi hedefler. Son olarak, folklorik şifa sürecinde hekim figürünün kendisi merkezi bir önem taşır. Lokman'ın toplumdaki mutlak güvene dayalı konumu ve tüm hastaları iyileştirdiği yönündeki ifade, biyomedikal araştırmalarda "plasebo etkisi" olarak bilinen olgunun kültürel sistemlerdeki gücünü gösterir. İple teşhis veya kanla tedavi gibi eylemler, teknik bir müdahale olmanın yanı sıra, hekimin otoritesini pekiştiren ve anlam yaratan sembolik performanslardır. Lokman'ın bir gelenek içinde çırak ve kalfalarla çalışması ise hekimliğin bireysel bir pratikten çok, usta-çırak ilişkisiyle aktarılan kurumsallaşmış bir sosyal rol olduğuna işaret eder.

Canlı Nesnelerle Diyalog

Lokman Hekim'in teşhis yöntemleri arasında yer alan "hareket eden şişeler" motifi, modern rasyonalitenin sınırlarını aşan, zengin bir ontolojik ve epistemolojik analiz alanı sunar. Bu olgu, en temelde, antropolojide animizm olarak tanımlanan dünya görüşünün güçlü bir örneğini teşkil eder. Animizm, cansız addedilen nesnelere ruh, irade ve failiyet atfeden bir ontolojiyi ifade eder. Bu bağlamda ilaç şişeleri, pasif kaplar olmaktan çıkarak teşhis ve tedavi sürecine aktif olarak katılan, doğru ilacı "bilen" ve bu bilgisini hareketle "ileten" varlıklara dönüşür. Lokman Hekim'in rolü ise mekanik bir incelemeden ziyade, bu nesnelerin dilini anlayan ve onlarla mistik bir iletişim kuran bir aracı veya şaman figürüne yaklaşır. Böylece teşhis, hekimin tek taraflı bilgisinden çok, hekim ile "canlanmış" tedavi araçları arasında kurulan sezgisel bir diyalogun sonucu olarak ortaya çıkar. Bu teşhis yöntemi, modern tıbbın objektif ve tekrarlanabilir veriye dayalı mantığıyla tam bir karşıtlık sergiler. Bilgi, rasyonel analizle değil, doğaüstü bir işaretin doğrudan gözlemlenmesiyle anlık ve mucizevi bir şekilde belirir. Bu durum, rasyonel aklın ötesinde bir gerçeklik algısının ve farklı bilgi kaynaklarının mümkün olduğuna dair güçlü bir inancı yansıtır. Yöntemin görsel ve dramatik etkisi de bu noktada önemlidir; şişenin hastanın gözü önünde hareket etmesi, seçilen ilacın doğruluğuna dair somut ve ikna edici bir kanıt sunar. Bu performansın, hastanın tedaviye olan inancını (plasebo etkisini) ve hekimin doğaüstü güçlere sahip olduğuna dair otoritesini pekiştirmede önemli bir rol oynadığı açıktır. Sonuç olarak "hareket eden şişeler" motifi, kaynak metinde sınırlı bir yer tutsa dahi, Batı düşüncesindeki katı canlı-cansız ayrımını sorgulayan ve bilginin sadece insan zihninde değil, dünyanın kendisinde de içkin olabileceği fikrini somutlaştıran sembolik bir anlatı olarak önemli bir işlev görür.

Yaşam, Ölüm ve Dönüşümün Diyalektiği

Yılan motifi, Lokman Hekim anlatılarının dokusuna derinlemesine işlenmiş, evrensel yankıları olan güçlü bir semboldür. Folklorik tıpta ve dünya mitolojilerinde yılanın taşıdığı ikircikli (ambivalan) doğa – hem ölümcül zehir hem de yaşam veren şifa kaynağı olması – bu anlatılarda tüm karmaşıklığıyla işlenir. Dolayısıyla bu motif, yalnızca tedavi pratiklerini değil, aynı zamanda yaşam, ölüm, dönüşüm ve bilgi gibi temel kültürel varsayımları da aydınlatan bir merceğe görevi görür. Anlatılarda yılan ürünlerinin şifa kaynağı olması, "İlacı zehirden ayıran dozudur" (Paracelsus) ilkesinin veya daha genel bir ifadeyle, tehlikenin kalbinde şifanın bulunabileceği düşüncesinin folklorik bir yansımasıdır. Bu durum, pratiklerin "benzerin benzeri tedavi ettiği" (homeopati) veya hastalığa neden olan şeyin kendisinin tedavi için kullanıldığı (izopati) mantığına benzediğini düşündürür. Daha derin bir katmanda, yılan kusmuğu veya çürümüş yılan gibi tiksindirici maddelerin tüketilmesi, hastayı sembolik bir ölüm ve arınma sürecinden geçiren bir ritüel işlevi görür. Bu eylem, hastayı toplumun "kirli" veya "tehlikeli" olarak kodladığı bir şeyle yüzleştirerek onu dönüştürmeyi amaçlar ve şamanik iyileştirme ritüellerindeki "hastalığı yutarak" etkisizleştirme fikrini çağırır. Bu pratikler, hastayı yaşamla ölüm arasındaki liminal (eşiksel) bir alana sokarak dönüşümünü mümkün kılar. Nihayetinde bu anlatılar, doğanın sadece iyici değil, aynı zamanda vahşi ve tehlikeli olduğunu kabul eden; ancak bilgelik ve doğru ritüelistik yaklaşımla bu gücün insanlığın faydasına kullanılabileceği mesajını veren bir dünya görüşünü yansıtır. Yılanın yer altıyla olan ilişkisi, onu evrensel olarak gizli bilgi ve sırlarla ilişkilendirir. Şahmeran anlatısı, bu bilginin tehlikeli doğasını ve ona ulaşmanın bedelini en iyi şekilde örneklendirir. Şahmeran'ın bedeninin parçalarının yenmesi gerekliliği, gücü veya bilgiyi tüketerek içselleştirmeyi amaçlayan totemsel düşünceyi yansıtırken; Şahmeran'ın ölümüyle sonuçlanan ihanet, bu tür bir bilginin peşine düşmenin ölümcül olabileceği temasını "Kara Kaplı Kitap" motifiyle paralel bir şekilde işler. Bununla birlikte yılan, sadece tehlikeli bilginin değil, aynı zamanda rehberliğin de sembolüdür. Kuyudaki Camesap'a yardım eden yavru yılan, onun liminal alanlara geçişte bir yardımcı olabileceğini gösterir. Yılanın bu kadim bilgeliği, onun toprakla ve İslam öncesi paganik geleneklerle olan bağlantısıyla pekişir. Lokman Hekim'in Şahmeran'ı tedavi etmesi ise onun bu kadim güçler

üzerinde dahi ustalığını ve onlarla uyum içinde çalışabildiğini kanıtlar. Son olarak, yılanın biyolojik özellikleri zengin bir sembolik anlam katmanı oluşturur. Deri değiştirmesi, evrensel olarak yenilenme, yeniden doğuş ve iyileşme ile ilişkilendirilir; bu bağlamda hastalık, "eski deriyi atma" olarak sembolize edilebilir. Kıvrımlı hareketleri, birçok kültürde kontrolsüz ham yaşam enerjisinin (kundalini, libido) sembolü olarak görülür. Kendi kuyruğunu yiyen yılan (Ouroboros) ise yaşam, ölüm ve yeniden doğuşun sonsuz döngüsünü temsil eder. Yılan motifinin şifa bağlamında kullanılması, hastalığı bu döngünün bir parçası olarak gören ve iyileşmeyi bu döngünün tamamlanması olarak kabul eden bir anlayışa işaret eder. Netice itibarıyla, Lokman Hekim anlatılarındaki yılan motifi, doğanın ve insan ruhunun karmaşık, ikircikli ve güçlü yönlerini temsil eden derin bir semboldür. Zehir ve şifa, tehlike ve bilgelik, ölüm ve yeniden doğuş arasındaki diyalektik ilişkiyi somutlaştırarak, folklorik tıbbın yalnızca fiziksel bedeni değil, varoluşun temel gizemlerini de ele alan bütüncül yaklaşımını gözler önüne serer.

Bu çalışmada incelenen anlatılar, folklorik tıbbın "batıl inançlar" toplamı olmadığını, bilakis Claude Lévi-Strauss'un deyimiyle kendine özgü bir "somutun bilimi"⁵ olarak işleyen, içsel mantığa sahip sembolik bir sistem olduğunu göstermektedir. Analiz edilen motifler, modern Batı tıbbının baskın biyomedikal modelinden farklılaşan bir dünya görüşünü yansıtır. "Kara Kaplı Kitap" ve "hareket eden şişeler" gibi motifler, bilginin sadece rasyonel çıkarımla değil, sezgi veya nesnelerle kurulan mistik bir diyalogla da elde edilebileceği bir epistemolojiyi ortaya koyar. Benzer şekilde, animizm ve yılan motifindeki ambivalans, doğanın pasif bir kaynak değil, aktif failer barındıran canlı bir varlık olarak algılandığı "ilişkisel ontolojileri"^{7,8} işaret eder.

Lokman Hekim'in pratiklerindeki çoğulculuk, medikal antropolojinin temel kavramlarıyla aydınlatılabilir. Arthur Kleinman'ın "Açıklayıcı Modeller"⁶ kavramı, Lokman'ın başarısını açıklar: O, biyomedikal hekimin odaklandığı biyolojik "hastalık" (disease) yerine, hastanın kültürel olarak kodlanmış öznel "dert" (illness) deneyimine hitap eder. 'Aşk derdi' vakasına getirdiği psikolojik çözüm, bu yaklaşımın en net örneğidir. Bu bütüncül perspektif, günümüz tıbbında biyomedikal modelin indirgemeciliğine bir tepki olarak geliştirilen biyopsikososyal model⁹ ve "kişiselleştirilmiş tıp"¹⁰ arayışlarıyla şaşırtıcı bir paralellik taşır; her iki sistem de farklı epistemolojik zeminlerde de olsa "kişiyi özel tedavi" hedefini paylaşır.

Dahası, şifa sürecinde Lokman Hekim figürünün kendisi, Max Weber'in "karizmatik otorite"¹¹ tanımına uyan, kutsal niteliklere dayalı bir güç sergiler. Şifa eylemi, Victor Turner'ın "liminalite"¹² kavramıyla anlaşılabilir. Sembolik bir performansa dönüşür; bu ritüelistik anlarda gündelik kurallar askıya alınır ve sembolik dönüşüm (iyileşme) mümkün hale gelir. Bu durum, şifanın sadece biyolojik bir süreç olmayıp, anlam yaratan ve sosyal düzeni tesis eden sembolik bir eylem olduğu yönündeki medikal antropolojik görüşü¹³ destekler. Padişahın oğlunun kurban edilmesi motifi ise Nancy Scheper-Hughes ve Margaret Lock'un "üç beden"¹⁴ kavramı ışığında, bireysel bedenin "politik bedenin" bekasına tabi kılındığı radikal bir sosyokültürel mantığı ortaya koyar.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Her bilimsel çalışmada olduğu gibi, bu makalenin de belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu sınırlılıklar, aynı zamanda gelecek araştırmalar için yeni ve verimli yollar açmaktadır.

Sınırlılıklar:

1- Bu çalışma, E.S. Koyuncu tarafından derlenmiş olan halk anlatılarını ikincil veri olarak kullanmaktadır.³ Bu durum, analizi derlenen metinlerin kapsamı ve sunuluş biçimiyle sınırlamaktadır. Anlatıların hangi coğrafi ve demografik bağlamlardan, hangi performans koşulları altında toplandığı gibi birincil saha verilerine ulaşamaması, metinlerin sosyokültürel analiz derinliğini bir ölçüde kısıtlamıştır.

2- Folklorik materyalin modern antropolojik ve sosyolojik teorilerle analiz edilmesi, kaçınılmaz olarak anakronistik (çağdışı) bir yorumlama riski taşır. Çalışma boyunca bu teorik kavramların anlatıların içsel dünyasına ışık tutması hedeflenmişse de, pre-modern bir dünya görüşüne modern kavramlarla bakmanın doğasında var olan yorumsamacı boşluk, bir sınırlılık olarak kabul edilmelidir.

3- Makale, metodolojisi gereği dört ana motife odaklanmıştır. Bu tümdengelimsel yaklaşım, seçilen temaların derinlemesine incelenmesine olanak tanırken, kaynak metinlerde mevcut olabilecek diğer potansiyel motif veya temaların gözden kaçırılması riskini barındırmaktadır.

Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler:

1- Lokman Hekim anlatılarının Türkiye, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya gibi farklı coğrafyalardaki varyantlarını tespit etmek üzere yeni ve kapsamlı saha çalışmaları yapılabilir. Bu çalışmalar, sadece metinleri değil, anlatıların icra edildiği performans bağlamını da kayda alarak daha zengin bir veri seti sunacaktır.

2- Bu makalede sınırlı bir şekilde değinilen karşılaştırmalı yaklaşım, gelecek çalışmalarda sistematik hale getirilebilir. Lokman Hekim motifleri (örn. şifacı yılan, her şeyi bilen kitap), Grek mitolojisindeki Asklepios, Mezopotamya'daki şifa tanrıları veya Hermes Trismegistus gibi diğer kültürlerdeki benzer arketip ve sembollerle karşılaştırılarak evrensel ve kültürel olarak özgün yönler daha net bir şekilde ortaya konulabilir.

3- Folklorik anlatıların yanı sıra, Lokman Hekim figürünün yazılı gelenekteki (tefsir, tıp risaleleri, felsefi metinler) evrimi de incelenebilir. Sözlü ve yazılı geleneklerin birbirini nasıl etkilediğini ve dönüştürdüğünü takip eden metinler arası bir analiz, figürün tarihsel derinliğinin daha bütüncül bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilir.

4- Folkloristler, tıp tarihçileri, medikal antropologlar ve ilahiyatçılardan oluşacak disiplinlerarası araştırma ekipleri, bu zengin materyali kendi uzmanlık alanlarının teorik ve metodolojik araçlarıyla inceleyerek daha katmanlı ve dengeli yorumlar üretebilir.

Sonuç

Bu çalışma, Koyuncu tarafından derlenen Lokman Hekim anlatılarındaki dört ana motifi (Kara Kaplı Kitap, Hastaları İyileştirme, Nesnelerin Hareketi, Yardımcı Yılan) medikal antropoloji ve folklor çalışmaları perspektifinden analiz etmeyi amaçlamıştır. Analizler neticesinde, Lokman Hekim figürü etrafında şekillenen folklorik tıp sisteminin, modern bilimsel paradigmadan köklü bir şekilde ayrışan, ancak kendi içinde tutarlı ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Çalışmanın temel bulguları şu şekilde özetlenebilir:

1- "Kara Kaplı Kitap" ve "Hareket Eden Şişeler" motifleri, bilginin yalnızca ampirik gözlem ve rasyonel çıkarımla değil, sezgi, ilham ve nesnelerle kurulan mistik bir diyalogla da elde edilebildiği bir epistemolojiyi (bilgi felsefesini) yansıtmaktadır. Bu durum, doğanın pasif bir kaynak değil, aktif failer barındıran canlı bir varlık olarak algılandığı animistik bir ontolojinin (varlık felsefesinin) varlığına işaret eder.

2- "Hastaları İyileştirme" pratikleri, bu sistemin tek bir yönetime indirgenemeyen eklektik ve pragmatik doğasını göstermiştir. Teurjik, ampirik (gözlemsel) ve bütüncül (psikolojik) yaklaşımların iç içe geçtiği bu pratikler, bedeni, zihni ve ruhu bir arada ele alan holistik bir şifa anlayışını ortaya koymaktadır.

3- "Yardımcı Yılan" motifi, bu dünya görüşünün merkezinde yer alan ikircikliği (ambivalans) en iyi şekilde sembolize eder. Yılanın hem zehir hem de şifa, hem tehlike hem de bilgelik kaynağı olması, doğanın ve

yaşamın kontrol edilemez, ancak bilgelikle yaklaşıldığında faydaya dönüştürülebilir döngüsel gücüne dair derin bir kültürel kavrayışı ifade eder.

Bu çalışma Lokman Hekim anlatılarının basit halk hikâyeleri olmadığını; aksine, pre-modern toplumların hastalık ve sağlık, insan ve doğa, bilgi ve iktidar hakkındaki felsefi kabullerini barındıran zengin bir kültürel arşiv olduğunu göstermiştir. Bu anlatılardaki tıp, sadece biyolojik bir müdahale değil, aynı zamanda hekimin karizmatik otoritesine, hastanın inanç sistemine ve ritüelin sembolik gücüne dayanan performatif bir sosyal eylemdir. Bu bütüncül ve ilişkisel dünya görüşü, folklorik tıbbi "batıl inanç" olarak niteleyen indirgemeci yaklaşımların aksine, onun insanlığın şifa arayışının tarihsel ve kültürel derinliğini anlamak için ne denli önemli bir miras olduğunu göstermektedir.

Bilgi

Bu çalışmanın birincil veri kaynağı olan Lokman Hekim anlatıları, E.S. Koyuncu'nun 'Lokman Hekim'le İlgili Halk Anlatıları Üzerine Bir Araştırma' (2014) başlıklı değerli tez çalışmasından derlenmiştir. Akademik etik hassasiyet doğrultusunda, bu zengin derlemenin makalede kullanımı için tez yazarı Sayın E.S. Koyuncu ile iletişime geçilmiş ve müsaadesi alınmıştır. Değerli katkısı ve gösterdiği anlayış için kendisine teşekkür eder

Kaynaklar

1. Biçer İ, Yalçın Balçık P. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp: Türkiye ve Seçilen Ülkelerinin İncelenmesi. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi 2019;22(1):245-257.
2. Harman ÖF. Lokman (Ben-Âd). In TDV İslâm Ansiklopedisi. 2003. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/lokman#1>
3. Koyuncu ES. Lokman Hekim'le ilgili halk anlatıları üzerine bir araştırma. [Yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi; 2014.
4. Ergun M, Aça M. Tiva kahramanlık destanları, 1. cilt. Akçağ Yayınları; 2004.
5. Pamukcu G. Claude Lévi-Strauss'un yapısalci mit çözümleme kuramına göre Oedipus mitinin karşılaştırmalı incelemesi. Uludağ Univ Fen Edebiyat Fak Sos Bilim Derg 2024; 25(46): 69-79. Erişim adresi: <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1346158>
6. Kleinman A. Patients and healers in the context of culture: an exploration of the borderland between anthropology, medicine, and psychiatry. University of California Press; 1980.
7. Korkmaz E. Philippe Descola ve Ontolojik Dönüşüm: Tam Her Şey Çözüldü Derken, Antropolojinin Bitmeyen Varlık Muhasebesi. UFUSOBED 2025;1(2):125-175.
8. Bird-David N. Animism revisited: Personhood, environment, and relational epistemology. Curr Anthropol 1999; 40(Suppl): S67–S91. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1086/200061>
9. Saad M, de Medeiros R, Mosini AC. Are We Ready for a True Biopsychosocial-Spiritual Model? The Many Meanings of "Spiritual". Medicines (Basel, Switzerland) 2017;4(4):79.
10. Yuan H, et al. The Traditional Medicine and Modern Medicine from Natural Products. Molecules (Basel, Switzerland). 2016;21(5):559.
11. Weber M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. University of California Press; 1978.
12. Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-Structure. Routledge; 1969.
13. Frazer J.G. The golden bough: A study of magic and religion. 2003.
14. Scheper-Hughes N, Lock MM. The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology. Medical Anthropology Quarterly 1987;1(1):6-41.